

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ СПАДЩИНИ М. В. ТЕПЛІНСЬКОГО**

Стаття є спробою методологічної рефлексії наскрізних засад гносеолого-евристичної діяльності М. В. Теплінського.

Ключові слова: літературознавство, методологія, історія літератури, традиція.

Коли Марко Веніамінович Теплінський наполягав на тому, що все-таки є така професія – літературознавець, доводячи це назвою своєї підсумкової книги [див.: 5], то, мабуть, відчував певну неочевидність її існування, за якої воно, це існування, не видається саме по собі зрозумілим, а вимагає обґрунтування і пояснень. І такі передчуття, викликані у професора М. В. Теплінського великим досвідом наукової роботи, не є ні поодинокими (порівняйте, наприклад, з тезою М. П. Марковського про властиву гуманітарним наукам свідомість непевності свого статусу [3, с. 7]), ні безпідставними. Адже гуманітарна наука (як і наука загалом), будучи явищем культури, має штучне походження, а значить, для свого існування вимагає постійних свідомих зусиль, у тому числі перманентної (само)рефлексії. Ось чому вона постійно вимагає виправдання (легітимації) власного існування, потребує (від)творення власних основ (грунту), які не можна сформулювати раз і назавжди. Це стан постійного нелінійного становлення, провідним чинником джерелом якого є традиція, тобто орієнтація на єдиний горизонт, який в царині науки про літературу охоплює, з одного боку, традицію історичного еволюції літературознавчої думки, а з іншого – сучасні літературознавчі практики, причому і ті, що живляться традицією, і ті, що розгортаються на її запереченні. Сучасний літературознавець, якщо він хоче бути справжнім фахівцем, «в принципі не здатен творити без занурення у мову традиції» [2, с. 273], а сам феномен літературознавчої гносеологічної роботи надається до об'єктивного досягнення лише як складова єдиного цілого пізнавальної гуманітарної діяльності.

Як відомо, М. В. Теплінський працював у сфері академічного літературознавства. Базові параметри наукових студій вченого та його наукової школи належать до тих складових первісно сциєнтично (але не

сцієнтистськи) орієнтованої традиції академічної науки про літературу, які не втрачають чинності і в постсцієнтистський період, принаймні, поки гуманітарні науки пов'язані з процесом інтелегібельного та придатного до трансляції своїх результатів об'єктивного пізнання.

До таких методологічних засад, зокрема, належать:

1. Спрямованість свідомості ученого на об'єкт дослідження (художній твір, його творчу історію, художній образ, літературний процес тощо), який сприймається як такий, що існує незалежно (наскільки це реально можливо) від суб'єкта пізнання і має самостійне значення. Завдяки такій настанові будь-яка велика робота чи маленька розвідка М. В. Теплінського є не розмовою / бесідою з приводу чогось зовнішнього щодо фахового предмета, є не приводом для самовираження літературознавця, а постає завжди відповідальною оповіддю про *щось* таке, що має автономне значення і яке ще потрібно осягнути, і сам процес такого осягнення – освоєння – присвоєння цього *щось* гуманітарієм як носієм «дієво-історичної свідомості» фіксує конкретний науковий літературознавчий текст.

2. Повага до об'єктного матеріалу своїх досліджень, що обумовлює сталу гносеологічну цінність вагомої частини його праць. Про що б не писав учений, перед читачем постають як живі і ситуації з тим чи тим твором або літературною подією, і письменники, і критики, а сама інтерпретація твору розігрується як дійство зі своєю гносеологічною інтригою. Таке ставлення до об'єктно-предметної сфери власної гуманітарної діяльності є проявом Платонової *любви до прекрасного*, народження якої давньогрецький філософ пов'язував з можливістю людини хоча б на якийсь час пригадати «істинний світ» [2, с. 273]. Звідси, мета гуманітарного пізнання – це завжди повернення до живого, це завжди подолання інертного, механічного, автоматичного, узвичаєного, змертвілого: «Для душі, обтяженої земними турботами, яка втратила крила настільки, що вона вже не силах піднятися до вершин істинного, залишається лише один шлях, коли у неї знову починають виростати крила і повертається здатність здійснення» [2, с. 273].

3. Індивідуально-особистісне ставлення до досліджуваного явища. Літературознавець не може належним чином написати про той чи той літературно-художній твір або творчість письменника, якщо він не встановить зі своїм об'єктом індивідуальний рецептивний зв'язок і гносеологічно не тематизує його у певній актуальній предметній площині. У цьому сенсі показовою є робота М. В. Теплінського над вивченням роману М. Г. Чернишевського «Що робити?», підсумком якої став російськомовний посібник для вчителів «Вивчення творчості М. Г. Чернишевського», що побачив світ 1981 року в київському

видавництві «Радянська школа». Ученому вдалося актуалізувати творчість М. Г. Чернишевського як наукову проблему завдяки тому, що він віднайшов такий перцептивний ракурс чи кут зору у підході до неї, який дозволив подолати характерну для неї негативну інерцію сприймання. Звернувшись до студіювання основних рівнів власне художньої системи роману «Що робити?» (жанр, сюжет, хронотоп, образ автора і форми вираження авторської свідомості), М. В. Теплінський зміг евристично оприявнити ті пласти у письменницькому досвіді М. Г. Чернишевського, які дозволяють встановити продуктивний контакт / діалог з сучасною рецептивною свідомістю.

4. Орієнтація на максимально реконструйовану емпіричну базу щодо об'єкта літературознавчого пізнання, в основі якого є традиційна настанова академічної науки, згідно з якою, говорячи словами Х. Л. Раміреса, істинне чи хибне – «це щось, що збувається не через наше рішення. Це щось дане – факт» [4, с. 42]. Вказана реконструкція охоплює: а) власне текстові факти (на різних структурних рівнях художнього твору); б) історико-літературні факти, пов'язані з творчою історією твору та естетичним рівнем літературної свідомості в певний період її еволюції; в) основні закономірності й антизакономірності, які визначають найбільш показові тенденції літературного процесу на конкретному етапі його розгортання; г) основні факти, що характеризують особливості функціонування досліджуваного об'єктного матеріалу у просторово-часовій динаміці історичного існування культури (сюди входить встановлення і врахування особливостей, форм і способів рецепції) тощо. Тому не випадково звичними для праць М. В. Теплінського виявилися вислови на кшталт: «Кількість подібних прикладів можна продовжити» [5, с. 6]; «Усі ці факти відбивають певну закономірність» (с. 15); «Дослідник помилився передовсім у датуванні» [5, с. 22].

Саме орієнтація на максимальну повноту часто-густо суперечливих фактів зумовлює ступінь повноцінності наукової роботи як відповідального гносеолого-евристичного вчинку, убезпечує її від впливу чужих науці чинників (на зразок ідеологічних схем, які безпосередньо підпорядковували собі численні історико-літературні праці за радянських часів, чи прямолінійного переносу схем зі однієї наукової сфери в іншу без врахування її специфіки та особливостей цілепокладань), а значить, перешкоджає виникненню псевдодосліджень з такими ж псевдорезультатами, які нікого ні до чого не зобов'язують як в межах конкретної наукової галузі, так і поза ними. Саме настанова на знання усієї доступної в наявних умовах повноти фактів передбачає справжню свободу наукової творчості, її самостійність й автономність, і обумовлює дійсну пізнавальну цінність її результатів.

Опора на фактичну верифікацію робить метод роботи літературознавця з матеріалом більш гнучким, а його судження чи висновки – коректними і переконливими. Ось декілька прикладів з праць М. В. Теплінського: «Звичайно, не будь-який журнал міг стати центром особливої літературної школи. Для цього потрібно було...» [5, с. 8]; «Зрозуміло, що далеко не всіх співробітників того чи того журналу можна автоматично вважати учасником даної літературної школи» [5, с. 8]; «Певна річ, на сторінках журналу друкувалися і такі письменники, які жодного відношення до літературної школи „Отечественных записок” не мали» [5, с. 10]; «Звичайно, далеко не всі російські журнали змогли стати центрами суспільно-політичного і літературного життя. В історії російської журналістики ми знаємо передовсім два таких журнали... – «Современник» і «Отечественные записки»... Після закриття «Отечественных записок» таких журналів вже не було. ...Щоправда, і в кінці ХІХ століття були випадки, коли письменник «прикріплювався» до одного якогось журналу, як це сталося в Короленка («Русское богатство»), та це було вже не правилом, а винятком. Ми не можемо назвати, наприклад, улюблений журнал Чехова, з яким він назавжди зв'язав би свою літературну діяльність» [5, с. 16]; «...витриманість загальної лінії журналу, своєрідна журнальна політика буває притаманна не тільки прогресивним виданням. Наприклад, катковські «Русский вестник» і «осковские ведомости»... Історики літератури не мають права ігнорувати подібні видання («Северная пчела» Булгаріна і т. і.). Без їх вивчення уявлення про ідейно-політичну боротьбу доби залишиться неповним» [5, с. 24]; «...можна зустріти таке судження: «На перших порах в «Русском вестнике» співробітничали знамениті російські письменники, поети, діячі науки». Проте відомо, що це відбувалося не тільки «на перших порах» видання журналу» [5, с. 24]; «І все ж, як би там не було, необхідно ясно усвідомлювати, що сучасне розташування частин <незавершеної поеми Некрасова> «Кому на Русі жити добре» не відповідає ні задуму поета, ні його прямому волевиявленню, що розміщення «Бенкету...» у кінці поеми було викликане свого часу суто технічними, виробничими причинами, які не мають жодного текстологічного значення» [5, с. 72].

Класикою емпіричного літературознавчого дослідження є для мене розділ з докторської монографії М. В. Теплінського 1966 року «„Отечественные записки” (1868–1884): Історія журналу. Літературна критика», де йдеться про закриття цього російського періодичного видання [передрук див.: 5, с. 36–59].

5. Вірність принципу історизму (в його не-об'єктивістському сенсі). Професор М. В. Теплінський при дослідженні історико-літературних проблем, з одного боку, враховував стадіальні особливості розвитку

літературного процесу, конкретний еволюційний етап даного письменника, творчу історію досліджуваного твору (авторський задум і авторську волю, чернетки і варіанти тощо), рецептивні свідчення, а з другого – історичну обмеженість (+ мотивацію) методології і теоретичних засад літературознавчого чи літературно-критичного дискурсу. Ось декілька прикладів з праць М. В. Теплінського: «Більшість учених наполягають на історичному походженні і розвитку реалізму. Цей погляд ми вважаємо справедливим і обґрунтованим» [5, с. 7]; «Поняття «читацький успіх» потребує обов'язкової розшифровки. ...У наші дні читачі не сприймають «Злочин і кару» у світлі тих вражень і асоціацій, які свого часу викликав «Русский вестник». ...у ХІХ столітті суспільно-політична позиція і репутація журналу були зовсім не байдужими і для читачів, і для письменників» [5, с. 24–25].

Літературознавча діяльність М. В. Теплінського розгорталася на усвідомленні того, що мета науки – нова проблематизація об'єктного матеріалу, яка дозволяє розширити контекст його розгляду завдяки формуванню системи питань, відповідь на які дозволить розрядити ситуацію, просунувши її на нові пізнавальні горизонти.

Наприклад, у статті М. В. Теплінського «Про деякі завдання вивчення журнального контексту» читаємо: «...вивчення твору з урахуванням журнального контексту розкриває допоміжні можливості поглибленого аналізу його у зіставленні з іншими матеріалами, які опубліковані чи у тому ж номері журналу, чи в сусідніх номерах. У цьому разі можна говорити про *мікро-контекст*. Його доцільно використовувати, коли йдеться про відповідність твору або загалом творчості того чи іншого автора загальному напрямку журналу» [5, с. 24]; «Поняття про *макро-контекст* (і відповідне вивчення усього багатства змісту періодичного видання) дозволяє і літературознавцям, й історикам журналістики по-новому сприймати об'єкт свого вивчення. Це особливо важливо при дослідженні російської журналістики ХІХ століття, історія якої розвивалася у нерозривному зв'язку з історією російської літератури» [5, с. 29–30]. І щодо вивчення власне журналістики: «Одним з актуальних завдань дослідження проблеми <літературної школи в журналі> є порівняльний аналіз російських журналів з провідними журналами західноєвропейських країн другої половини ХІХ століття, які зазвичай не ставали центрами особливих літературних шкіл» [5, с. 18].

Професор М. В. Теплінський – учений, який дуже дорожив свідомістю, «що існує не тільки *пам'ять мистецтва*, а й *пам'ять науки*, що творчі та людські заповіді наших дорогих учителів не забуті» [5, с. 216], – виходив з того, що в літературознавстві як гуманітарній науці є засадничі орієнтири, які не втрачають чинності за будь-яких

методологічних новацій. До них, зокрема, належать «ерудиція, необхідність історичної точності і цінності ретельного аналізу „обставин”» [1, с. 263] – тобто те, на що завжди спиралася академічна наукова традиція.

Водночас учений усвідомлював, так би мовити, пролонгованість фахових цілей науки про літературу, які у своєму формулюванні мають векторний, а не локальний, одномоментно-результативний гатунок. З огляду на це будь-які еволюційні розгалуження (школи, течії, напрями з їх методологічними підходами) набувають значення в залежності від того, чи дозволяють пропоновані ними новації рухатися у сфері первісно заданих базових векторів, чи ні. Але сама площина цілепокладання (якщо утримуватися в легітимних межах фахової компетенції певної діяльності) у основних своїх складових залишається незмінною, як, відповідно, незмінно обов'язковими залишаються й певні етапи роботи з літературознавчим матеріалом. Усе це базувалося у М. В. Теплінського на твердому переконанні, що будь-які методологічні новації мають значення лише у тому разі, коли вони не заперечують автономність і самоцінність художньої літератури як мистецтва слова, її амбівалентність, багатозначність і полімотивованість.

6. Дотримання фахових меж у дослідженні суміжного або різноякісного (за походженням) об'єктного матеріалу. Так, обґрунтовуючи право літературознавства на вивчення історії літературних журналів, М. В. Теплінський зазначав: «Цілком правомірним при цьому було б застосування літературознавчих методів дослідження: адже у даному випадку аналіз повинен здійснюватися насамперед в інтересах і цілях літературознавчої науки» [5, с. 34].

7. Орієнтація на діалогічну нарацію, що передбачає відкритість до полеміки, прозорий методологічний вибір. Якщо звернутися до категорій Е. Фромма, то можна сказати, що евристична практика М. В. Теплінського за своїми базовими орієнтирами розгорталася у модусі буття, а не присвоєння. Учений завжди уважно ставився до інших позицій, аналізуючи які прагнув досягнути їх підґрунтя, внутрішню логіку, порівнював їх між собою, і тільки після скрупульозного аналізу виносив свій вердикт. Він добре розумів, що шлях до істини не можна присвоїти, і що індивідуальні зусилля окремого дослідника покликані далі просунути усіх, цілу науку, яка твориться колективно. Він глибоко розумів нерозривність зв'язку, взаємозалежність між усіма (минулими і теперішніми, і, навіть майбутніми) учасниками пізнання.

При цьому для М. В. Теплінського літературознавча студія була об'єктивованим через текстову фіксацію, відкритим для Іншого (реципієнта) рухом у гносеологічному пошуку, де цей Інший може / має

статі повноцінним учасником конкретної пізнавальної пригоди / історії. А щоб запропонувати нову пізнавальну Гру і цим продовжити вже історично започатковану пізнавально-евристичну історію, потрібно здійснити чіткий вибір і виробити продуману власну позицію щодо досліджуваних явищ. І таку чесну дослідницьку позицію завжди мав вихованець школи конкретного літературознавства 1940-х років, доктор філологічних наук, професор Марко Веніамінович Теплінський.

Анотація

Статья представляет собой попытку методологической рефлексии исходных оснований гносеолого-эвристической деятельности М. В. Теплинского.

Ключевые слова: *литературоведение, методология, история литературы, традиция.*

Summary

The article presents an attempt at methodological reflection of the basis of the gnosiological heuristic activity of M. V. Teplinsky.

Key words: *literary criticism, methodology, history of literature, tradition.*

Література

1. Барт Р. Две критики / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика; Поэтика: Пер. с фр. / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1989. – С. 262–269.
2. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер // Актуальность прекрасного: Пер. с нем. / Г. Гадамер. – М.: Искусство, 1991. – С.266–323.
4. Марковський М. П. Роль гуманістики в сучасному суспільстві / М. П. Марковський. – Львів: Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2007. – 64 с. – («Університетські діалоги», № 2).
5. Рамірес Х. Л. Поновлення Риторики як основи громадянства і освіти / Х. Л. Рамірес. – Львів: Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2008. – 96 с. – («Університетські діалоги», № 7).
6. Теплинский М. В. Профессия: литературовед / М. В. Теплинский. – Ивано-Франковск: Гостинець, 2007. – 336 с.